

յիշեալ զեղջ բնակչացն՝ յամարանոց կմեկնի, թող նա մեկնի իւր ապահովութիւնն վայելելու. իսկ մէք մտադրութիւններս դարձնենք նոյն զեղջ տխուր տեսարանի վերայ որով նաև ականատեսս պիտի համարուենք Զինկիզ խանի, Լանկթամուրի և Հազարացուոյ և այլ բռնաւորաց գերութեան և տառապանքներն, որոց ժամանակ աւաղկի և անտանելի վիճակում իբրև հոգեմարք կհանձնէր Հայաստանն:

Քանզի Բազը խանն և 1) Ամիրգատա խանն 200 հեծելովք բնդ երեկս շրջապատելով նոյն գիւղն բռնել կտայ քահանայն և բնակչաց մի քանի երեւելիքն յանդիմանական խօսքերով կպահանջեն Այի մուրատ խանի կայքն, իսկ Հայերն երգամամբ և համոզանօք կուզեն հաւանացնել, թէ Այի մուրատ խանի կայքն չունիմք մէք բնաւ, դեռ (բնաւ) բառն բոլորովին բերէն Հարաւորեալ մտրակի և անգութ մահակների հարուածներն անընդմիջապէս կտեղան ողորմեցեաց վերայ առանց նայելոյ աչքին և երեսին, սաստիկ գանաւկոծելէն քահանայն և ժողովուրդը կարեւր վիրաւորելէն ետքը, նոցա բերնին պնդութենէ կհարկադրուին կողոպտել զգիւղն, վասն որոյ կհրամայեն հեծելոցն անխորաբար հարկանել և կողոպտել զգիւղն, յորմէ թէպէտ ի մէջ գիշերի ոմանք ի լերինս հանդերձ բնտանեօք և ոմանք յապաստանարանս անտառի կապալինեն, իսկ հեծեալքն գիւղը կողոպտելէն և քանի ինչ տուն հրդեհելէն ետքը՝ բազմութեամբ կդիմեն Եկեղեցին, կկոտորեն դուռն, կառնուն աւետարանը, խաչըն, միւռնի շին լի միւռնով, վարագոյր Տաճարին, շուրջադր, բուրվառն, սկին, ատենին, ճաշոց և այլ մանրամասն սպասք Տաճարին. բոլորովին անգթութեամբ վարուելով, ծերոց, մանկանց և տղայոց գթաշարժ ձայնին չսկսելով, և երբ մեկնել կաճապարեն քահանայն կհսակենդան վիրաւորուած առաջ կդիմէ Եկեղեցական սպասքըն խնդրելու, այլ նոքա բոլորովին կմեծեն, յետոյ նորանցից մին 20 մանկթ ուզելով՝ կկամենայ եկեղեցւոյն սպասքն վերադարձնել, ըստ պատահման բարեբախտաբար կհանդիպի այն տեղ Ագուլեցի Աւետիս աղայն որից քահանայն 30 մանկթ առնելով կտայ պահանջողին, բայց ոչ բոլոր կայք եկեղեցւոյն՝ այլ միմիայն աւետարանը, ժամագիրքը և շարականը կստանայ խեղճ վիրաւորեալ քահանայն, հուսկ ամենայնի իւրեանց թշնամական և ծաղրական կրիցք մի փոքրիկ թէատրոն կուզեն ներկայացնել, քանզի աւետարանն յանձնելով քահանայն կստիպեն կարդալ բարձրաձայն որոյ հանդիսատես էին ամեն հասակի բնակիչք զեղջ և անգութ հեծեալք և երբ քահանայն սկիզբն կառնէ ընթերցման գաւազանի սաստիկ գանից հարուածներն շրջա-

պատած բորբարոսներէն անխնայաբար կտեղան իւր զվարդն վերայ, զայս պատճառ պատճառելով «ոչ եթէ աւետարան կկարդաս դու, այլ զմեզ կհայհոյես թշնամաբար», և այսպէսով իւրեանց անօրէն կիրքը յաղեցնելով կմեկնին, քահանայն վիրաւոր դրութեան և ժողովուրդը սգոյ և տրտմութեան վիճակի մէջ թողլով:

Արդ կմնայ մեզ յուշադրութիւններս դարձնել մեր Գեր. Առաջնորդի հսկողութեանն, վասն զի այս տրտմութիւ իրողութեան բաղքագիրն ստանալուն պէս կուրծքն վառեցաւ հայրենասիրութեան ներքին բողբոլը, զոր բազմիցս փայլած տեսածնիք զանազան իրողութեանց մէջ, քանզի անմիջապէս այն բողբոլագիրն Գաղղիներէն և Պարսկերէն թարգմանել տալով իւր առանձին յայտագրովն Քրիստոնեայ հիւսադատաց յուշադրութեանն կյաննէն այսինքն Ռուսաց, Անգղիացուոց, Գաղղիացուոց և Պարսկերէնը Պարսից կառավարչացն, միանգամայն յայտնելով թէ թէպէտ վիշտը և զրկանքը բռնաբարութեամբ կրեցին այն թշուառ Հայազգիքն, իսկ կրօնից և քրիստոնէական հաւատոյ անարգութիւնքն ևս միթէ՞ նոցա միայն պիտի վերաբերէ, ոչ բնաւ, այլ համայն քրիստոնէից մանաւանդ ձեզ, տէր Հիւսպատոս, որ պաշտպան էք քրիստոնէական Հաւատոյ Պարսկական բռնութեանց դէմ:

Գործոյ բնթացից իրականութեան որպիսութիւնն խոստանալով գրել ձեզ յարգոյ խմբագրութեանդ. այս մեր սիրելի ազգի լրութեան յուշադրութեան արժանաւոր խնդիրը ազգասիրաբար ընդունելով՝ ասպնջականել կնկարեմ ազգօգուտ Արարատիդ էջերումը:

Գրիգոր Զարո-Բէնեան

Ի 22 Յունիս 1872 թ.

Ի Գրքիք:

ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԻՐԻՄՈՒ ԵՒ ՊԵՍՍԱՐԱՊՈՅ ԳԱՆԻ ՄԻ ՀՈԳԵՒՈՐ ՄԻԱԿԱՆ ԳՊՈՑԱՅ ՆԵՐԿԱՅ ԳՐՈՒԹԵԱՆԸ.

(Շարունակումը):

Ազգիւմանի Դպրոցը իմ գիտցածովս՝ տասն և հինգ տարիէն աւելի է որ կայ ու կգտնուի Ա. Աստուածածին եկեղեցւոյ սրահին մէջ իւր ճակատը կրելով մեծառու նշանակ մի այսպիսի արձանագրութեամբ «Ժողովրդական Դպրոց Լուսաւորչական Հայոց», Կտենէք որ Ժողովրդական անունը կայ վերան. բայց Ժողովուրդ ասելով պէտք չէ հասկանալ քաղաքիս Հայ հասարակութիւնը որ դպրոցի հաշիւներուն ամենեւին չխառնուիր ու տեղեկութիւն մի չունի թէ ինչով կկառավարվի, հապա միայն Ա. ազգատոհմի, կամ լաւ ևս ասել այդ բազմաթիւ գերդաստանին մէկ սակաւազնու կատարելութեանց տէր անձը, որ իրեն հայրաւանդ պարտք մի համարած է ի սկզբանէ

(*) Դարաստան (Սեւեռն)՝ Կահանայի որդին է Ա. Բրդուայն:

անտի շինութեան դպրոցին՝ անոր բոլոր շարժական ու անշարժ կառուածքները իւր ձեռաց մէջ ամփոփելու եկեղեցւոյ կարգաց ու կանոնաց, քահանայից ժամերգութեանց յանդէպ խառնուելու անց Հայերէն ըստ մի իմանալու, Հայերէն վարժապետներ կարգելու դպրոցին մէջ ու Էֆէն Տրամա յաճին պէս փոխել զանոնք չգիտնալով որ վարժապետաց յաճախակի փոփոխութիւնը՝ աշակերտաց յառաջադիմութեան առջև պատ քաշել կը նշանակէ. որով չեմ սխալուիր եթէ ասեմ՝ «ասորի նոր, վարժապետներ նոր կ'ընին ի Ղարոցին»։ Ընաւ որ և իցէ Հաշիւ չցուցանել չնայելով ժողովորդեան իրաւացի պահանջողութեանը, և սաստկագոյնս դայրանալ ու թշնամանալ եթէ մէկը յանդգնէ Հաշուի խօսք բանալու ևն. ևն. ևն. ասոնց նման անթիւ բաներ։ Աւստի ինձ այնպէս կը թուի որ այդ նշանակ տախտակին վերայէն առանց սխալանաց մէջ ընկնելու կամ ընդդէմ արդար խղճի բան մի գործած Համարուելու, կարելի էր ազատարար ջնջել տախտակին արդի արձանագրութիւնը ու հսկայ տառերով գրողմէ հետեւեալը. «Ամբ աղային օրհնեալ եղիցի»։

Գանք այդ խեղճ դպրոցին բազմադիմու դրամագրիտոց տեսութեանը Խեղճ կասեմ, վասն զի մէկ անհատի մը խելքովն առանց հասարակութեան հետ խորհրդակցելու կառաւարտող դպրոցին աւելից աւելի յարմար ածական չլինելու Ղարոցը ունի մէկ խառնութ գոցեցեալ բռնութեամբ նոյն Աղային կողմանէ կտակուած հանդերձ բոլոր ապրանքովը Մահտեսի Յովսէփ Ա. Էքիլիսանեանէն յօդուտ դպրոցին իրել թէ միայն 3000 մանէթ արժողութեամբ։ Բռնութեամբ կասեմ, վասն զի հանգուցեալը գիշեալ յանհարկին թախանձանս Աղային օրական հացի կարօտ եղբայր ու քոյր թողած է որ այլոց դռները կպտտին յետին թըշուառութեան մէջ Այդ 3000 մանէթը որ քանի մի տարի 300 մանէթ միայն արդիւնք կրելէր, փոխանակ աւելնալու տասն և երեք տարիէ հետէ, զբամազիտոյն կէսը պակսած է. արդիւնքն ալ գրեթէ չնշատաւ . . . Ինչ պատճառաւ Աղան գիտէ։ Ղարոցը սեպհական այգի մի ունի. որ միշտ 40, 50 ռուբլիէն աւելի չբերէր տարին, մինչգեռ եթէ խնայել լինէ՛ր կարելի էր կրկին արդիւնք ընդունել. Ի՞նչ է պատճառը—Աղան գիտէ։ Ագքիլիմանի մէջ, ինչպէս նաև ուրիշ տեղեր, նախ նախան սովորութիւն մի կայ որ ծննդեան օրը Խաչը ջրէն հանելու համար փող կ'ընծայեն. այստեղ ստորագրութիւն մի կրացուի բոլոր ժողովորոց, զորս կ'հրաւիրեն (աղան կ'հրաւիրէ հասկացիր) ի նախապատուութիւն և կ'հանգանակուի երբեմն 70, երբեմն 100 ռուբլի, իսկ երբեմն շատ աւելի և ոչ երբէք պակաս, այն դուստրներէն տասն մանէթը միայն կուտան եկեղեցւոյն. ուր կ'ընթան մնացեալները։ Աղան գիտէ։ Հայոց եկեղեցիէն զատ ուրիշ ազգեր Ագքիլիմանի մէջ մեռելաթաղ (бадахниъ)

չունին. ուստի տասը տարի է որ միշտ ամեն նուազին 10 կամ 15 մանէթ վարձ կը տրուի Հայոց եկեղեցւոյն դայն առնելու համար. եթէ միջին թուով հաշուենք տարին այդ մեռելաթաղը տասն անգամ տասնական մանէթի առնուած՝ ամենայն տարի 100 մանէթ կ'ոյժանայ։ Ա՛ւր և ինչ բանի կ'որո՞ծարուի այդ գումարը, աղան գիտէ մենք հաշուի մէջ չենք տեսներ։ Հայոց գերեզմանատան մէկ կողմը քարահանք լինելով՝ տասը տարի կայ որ հազարաւոր սաժին քարեր կ'որոտեցան ու լաւ գնով Օտեսա վաճառուեցան, և ցարդ կ'վաճառուին. ու յոյս կայ որ ասկեց վերջն ալ երկար ատեն վաճառուին. ուր եւն այդ փողերը Աջ եկեղեցւոյ և ոչ իսկ վարժատան հաշուին մէջ կ'ընկնին. ուստի . . . աղան գիտէ։ Սարգիս Զեյքեղեանի կտակին զօրութեամբը 80 ռուբլի տարին դպրոցին և 20 քահանայից պիտի տրուէր հանգուցեալոյն թողած տան արդիւնքէն. ուր եւն այդ փողերը վեց տարի է որ բան չենք տեսներ։ Աղային հարցանելու է. գուցէ դպրոցին հաշուին մէջ երևնայ։ Եւ միթէ դպրոցը հաշուէտու մար ունի՞ր Բաւ լիցի. տարեկան արդիւնքն ու ծախքը գլուխ դիւի գալով, և ոչ մի կուպէկ աւելի կամ պակաս կ'տեսնուի հաշուի մէջ. ուստի և մանրամասն նշանակութիւն արդեանց և ծախուց իրաւամբ աւելորդ համարուած է։ Երթեմէկ աշակերտներ և աշակերտուհիներ 200 մանէթի չափ փող կ'հատուցանեն. այդ փողերուն հաշիւը կայ։ Մեծ գումարներուն հաշիւը չենք տեսներ. իսկ փոքրները բնականաբար կ'ոտոնամբ։ Աղան միայն չմոռնար, նա գիտէ թէ այդ 200 մանէթը ուր կ'երթայ։ Այս գումարներէն զատ ըստ հրաւիրանաց աղային քաղաքիս հասարակութեան մէկ քանի փողատէր մարդիկը քանի մի տարի առաջ ստորագրութիւն բանալով՝ մինչև վեց տարի ժամանակ պարտաւորուած են ոմանք 25, ոմանք 20, ոմանք 15, իսկ ոմանք 10 տական մանէթ հատուցանել իւրաքանչիւր տարին գրեթէ 250 մանէթ. այս գումարին վերայ աւելցուր եկեղեցիէն ալ 120 ռուբլի՝ նոյն դպրոցին կառավարութեամբ համար տարեկան օժանդակութիւն. բոլորն ի միասին առնելով այնպիսի գումար մի կարող է բաղկանալ որ աղան իրեն հոգաբարձութեան պաշտօնին համար ռոճիկի կարօտ չլինէր, ու իրաւունք կունենայ հասարակութեանէ փող ժողովել, բայց հաշիւ բնաւ չցուցանել . . .

Անցցէ մեր աղան իւր ճարտար գործունէութեամբ ու անձնուէր ազգասիրութեամբ, որով կսիրէ ամենայն տեղ պարծնեալ և իւր ամենակուր անձը համարել զո՞հ զրած իւր քաղաքացեաց օգտին ու դպրոցին յառաջադիմութեանը վերայ։ Եւ իրել թէ այսչափ քաջագործութիւնք բաւական չլինելով՝ պատուելի աղան վերջին ատեններս հետամուտ է իւր նախնեաց օրինակին հարազատ հետեւող հանդիսանալ, իսկ կորզել համեստարար Տ. Աբրահամ քահանային ձեռքէն առաջ-

նորդական այգեաց կառավարութիւնը, զոր հանգուցեալ Առաջնորդ Ս. Գեորգ Արքեպիսկոպոսը իրեն յանձնած է ի վերադիտողութիւն մշակութեան: Աղան կկարծէ թէ դպրոցի հոգաբարձութեան նման այս այգեաց կառավարութիւնն ալ պէտք է անպատճառ ժառանգական լինի, վասն զի ժամանակաւ աները զանոնք կառավարեց ու միայն 180 ըուրի եկամուտ կցուցանէր առաջնորդաց: Եւսոյ իրեն անդրանիկ եղբայրը շատ տարիներ նոյն և նման արդիւնք ցուցանելով, որոյ մեռնելէն յետոյ պատուելի աղան թէեւ յոյս ունէր որ ինքը օրինաւոր ժառանգ ճանչցուի առաջնորդական այգեաց կառավարութեանը: Բայց հոգեւոր իշխանութիւնը բարեբաղդաբար աւելի հաւատարիմ անձ մի գտնելով՝ ազատեց փիճակիս Ս. Առաջնորդաց կայքը ապարկուն խնամակալութենէ: Իսկ զաղայն աւելորդ աշխատանքէ: Գուցէ նովին օրինակաւ ազատէ զինքը նաև եկեղեցւոյ ու Բըպրոցին խնամակալութենէն . . .

Կեր. Եղիազար Արքեպիսկոպոսը իւր Վանոնք և կանոնադրութիւնը յաղագս ծխական դպրոցին Ագքիրմանի՝ կազմեալ ի 11 նոյնիսերի 1866 ամիս, կոչուած տնտրակին յառաջաբանութեանը մէջ՝ հաւատարի աղբիւրներէ քաղելով ու նոյն իսկ ժողովրդեան վկայութեանը վերայ հիմնելով կրէ թէ Ագքիրմանի դպրոցը 8000 մանկէ աւելի դրամագլուխ ունի բաց ի տարեկան կամաւոր արդիւնքներէն ու թոշակաւոր և կիսաթոշակ աշակերտաց վարձէն: Այս գումարին մէջն է նաև հանգուցեալ Մ. Աղային բերանացի բանիւք կտակած 1000 մանկէ փոքր յոգուտ դպրոցին, որ բոլորովին կորսուած դրամոց կարգն անցաւ: Վասն զի աղան աղային ազգատոհմէն լինելով՝ որոց հետոյ Երուսաղէմի յառաջնորդները նախադասելով՝ մոռացութեան մէջ թողած են բոլորովին այդ գումարը: Բայց տեղւոյս քահանաներէն մէկը ժառանգութիւն ստացած լինելով իւր հարազատ եղբորէն՝ աղային փնային պարտաւորւած է ամենայն տարի 25 ըուրի հատուցանել դպրոցին կերևի թէ ի պատիժ ժառանգութեան . . .

Դպրոցին դրամադուլսը տեսնել, համբերութիւն ունեցիր սիրելի ընթերցող, դպրոցին յառաջադիմութիւնը լսելու: Դպրոցը կրօնուսոյց վարժապետ չունի: Վասն զի աղան այդ բանը չգիտեմ ի՞նչու համար աւելորդ առարկայից կարգը համարած է: Մինչդեռ քաղաքիս մէջ 3 քահանայ լինելով՝ մէկը թէեւ առանց կանխագոյն հրամանի Վեհ. Վաթողիկոսին ամենայն Հայոց նշանակւած՝ կարող էր մէկը չափաւոր ուժով ալ աւանակարեւոր դաստառութիւնը ընել դպրոցին մէջ: Մէկ վարժապետ ունի արականաց դպրոցը որ Հայերէն ու Ռուսերէն լեզուն միանգամայն կուսուցանէ աշակերտաց: Նոյնպէս առարկաներէն աշխարհադրութիւն, Թուաբանութիւն, Հայոց պատմութիւն ու Քերականութիւն, բայց գիտնա-

լու է որ այս առարկաներով պարապող աշակերտները կամ երկու հոգի են և կամ շատ շատ հինգ հոգի: պարապող կասեմ, վասն զի այս առարկաները սորված ու ելած աշակերտ մի դպրոցէն տակաւին չտեսնիր: ուստի լաւ կաններ եթէ համարենք, որ այդ վարժապետը լոկ ընթերցանութիւն կսորվեցնէ Հայերէն ու Ռուսերէն: Գուցէ այդ առարկաներն ալ կարողանային սորվել աշակերտը ըստ բաւականին: Եթէ մինչև 15 և 16 տարեկան հասակին այն տեղ մնային: Ուստի մենք խորհուրդ կուտամք վարժապետին որ նա աւելի քանք ընէ թողով ալ առարկաները հայալեզու ընել մանուկները, որոնք առանց Հայերէն ըստ մի իմանալու դպրոց կմտնեն, ու հազիւ հարկւր բառ սովորած կեննեն դպրոցէն: Իսկ առանց Հայերէն իմանալու թուրմակի նման առարկայ սորվեցնելը ինչ բանի կուգայ: Նոյն վարժապետը կսորվեցնէ նաև գեղադրութիւնը: Այս վարժապետին աշխատասիրութիւնը կարող եմք ասել թէ ուժկին համեմատ է: Նա 20 ըուրի կընդունի ամսական ուժիկ: Օրիորդաց դպրոցին մէջ ալ մէկ վարժապետ կայ ինչպէս Հայերէն ու Ռուսերէն լեզուաց: Ներէ ինձ նա եթէ ես կհամարձակուիմ զինքը Տոն-Քեսոթիւն փոքր ինչ նմանեցնելու: Ըստ որում սա շատ բան կընէ: և մի և նոյն ժամանակ բան մի չընէր: Շատ բան ըրածը այն է, որ երկար տարիներ փիճակիս գրեթէ ամենայն քաղաքներուն մէջ երբեմն տիրացու, երբեմն վարժապետ, երբեմն ալ վաճառական բայց միշտ առանց հաստատուն նպատակի ու արդեանց պտտելնէն յետոյ՝ բաղդը զինքը ձգած է Ագքիրման ու ամուսնական լծով կապած է այս քաղաքի մէկ բարեպաշտ գերդաստանին: Բայց չը գիտեմ թէ ի՞նչ պատճառաւ նոյնպէս դպրոցին հետ յորում նա նոյնպէս 20 ըուրի կընդունի: Գրեթէ նոյն չափ ալ եկեղեցիէն ու ժողովուրդէն: Արևի թէ այդ ուժիկը Դպրոցին մէջ ու սպասաւորութիւնը եկեղեցւոյն մէջ մեր աղան նշանակած է իրեն իբրեւ ողորմութիւն, և կամ որ աւելի հաւատալին է՝ խնամախօսութեան ունեցած շնորքին համար ի վարձատրութիւն: Վասն զի այս մասին մէջ յիրաւի նա քաջ է և աղային առջև մեծամեծ ծառայութիւններ ըրած է *): Իսկ չրածը այն է որ թէեւ վարժապետ է Օրիորդաց դպրոցին մէջ, բայց շարժմանով չգար դաստառութիւն ընելու: Ըստ իմ կարծեաց չեկա-

(*) Զարմանալի երևոյթ է մեր ազգին մէջ որ ապրուստի կարօտ երիտասարդները, թէ և ամենահարկանցի տեղեկութիւն ունեցողները լեզուաց ու գիտութեանց վերայ, շատ տեղեք հոգաբարձութե վարժապետ կնանակեն գուցէ երևակայելով թէ Դպրոցը անկեանց է միանգամայն: Մարգարտիրոսիւնը յիրաւի լաւ բան է, կարօտ երիտասարդաց հարկաւոր դէպքերու մէջ յիրաւի պէտք է օգնել, բայց ոչ անպատճառ: Դպրոցաց մէկ վարժապետ նշանակելով որ ընդունած ողորմութիւնը ինչպէս և իցէ հատուցանեն . . .

